

Emekçilerin Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: "Bereketli Topraklar Üzerinde" ile 40'lı 50'li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış*

Berna Güler MÜFTÜOĞLU*
Elif HACISALİHOĞLU**

**To Make Visible the Everyday Life of Workers: A Realistic View
of 1940s and 1950s via "On Fertile Lands"**

Abstract

The period of 1945 and 1960 witnessed the very first levels of dramatic changes such as mechanization, disintegration of rural life, immigration from rural to urban areas, increasing population of urban slums which all affected the social outlook considerably. In Turkey as in most developing countries, relatively in a very short time, rapid development of such changes influenced the society severely. Nevertheless, many of the present surveys have no interest in the time period before 1960. Moreover, the number of surveys that inform us about the way in which those changes, which occurred in the socio-economic structure of that period, transformed the everyday life of workers and how those transformations were perceived by the workers is very limited.

In this paper, first of all, together with the consideration of the changes took place at international scale after the Second World War; the economic-policies were implemented in Turkey during the period of 1945 and 1960 will be examined profoundly. Later, for the purpose of understanding how these changes were perceived by workers and making clear the subject of this analysis, this time period will be overviewed by the related novel of Orhan Kemal, is called "On Fertile Lands". The reason for employing the method of text analysis is to expose the re-investigation of this time period by a different perspective and distinct life experiences. The aim of this paper, instead of reaching a certain conclusion; is to introduce different resources provide us with some clues about the way in which the

□ Bu çalışma 10. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde 28 Kasım 2007 tarihinde tebliğ olarak sunulmuştur.

*Yar. Doç. Dr., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

** Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Yüksek Lisans Programı Öğrencisi.

voiceless groups perceive the changes, which arise from the social structure and in this sense, initiate a discussion about literature.

Keywords: Labour history, everyday life, On Fertile Lands, Orhan Kemal, working life.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ölçeğinde değişen güç dengeleri, hem ekonomik hem de siyasal alanı değiştirirken; geç kapitalistleşen Türkiye de bu değişimden etkilenir ve değişim, ülkenin sosyo-ekonomik yapısının dönüşmesinde de önemli rol oynar. Makineleşme, kırsal çözülmesi ve kırdan kente göçlerin hızlanmaya başladığı bu dönemde, sosyo-ekonomik yapıda meydana gelen dönüşümün, emekçilerin hayatında ne tür değişikliklere yol açtığı ve emeğin bu dönüşümleri ne şekilde algılandığına dair bilgi edinebileceğimiz çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır.

Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı romanı, tam da bu noktada hem dönemin koşullarını hem de bu koşullar içerisindeki emekçileri ele alışı itibarıyla özel bir önem taşır. Toplumsal gerçekliği önceleyen roman, kırdan kente göç eden emekçilerin, değişimleri ne şekilde yaşadıkları ve yapısal dönüşümlerin '**en alttakiler**' in gündelik hayatları üzerindeki karanlıkta kalan izdüşümlerini görünür kılar.

Çalışmamızda, öncelikle savaş sonrası Türkiye'nin ekonomi politikalarında ne gibi değişiklikler olduğuna dair kısa bir hatırlatma yaptıktan sonra, Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* isimli romanı ile emekçilerin temsiliyetlerden hareket edilerek, tarih/bir dönem, emeğin gözünden yeniden okunmaya çalışılacaktır. Amacımız bir sonuca varmaktan öte, toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerin '**sessiz yığınlar**' tarafından algılanışları üzerine farklı kaynakları gündeme getirme çabası ve bu anlamda edebiyatın da tartışmaya açılmasıdır.

1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Ekonomi Politikalar ve Toplumsal Değişim

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olmasına rağmen, savaşın meydana getirdiği olumsuz koşullar ülke ekonomisi üzerinde oldukça etkili olur. Savaş nedeniyle yetişkinlerin silâh altına alınması ve kaynakların askeri harcamalara aktarılması gibi savaş ekonomisi uygulamaları üretimi ve emek gücünün çalışma koşullarını olumsuz yönde etkiler.

Köylülerin silâh altına alınması dolayısıyla tarımsal üretimde meydana gelen gerileme ve bununla birlikte ithalat koşullarındaki daralma, beraberinde enflasyonist baskıyı da getirir. Kentte yaşayanların yiyecek, ısınma gibi ihtiyaçlarının sağlanması konusunda yaşanan sıkıntılar ise savaş yıllarında yaşanan

sorunlardan bir diğeridir. Korkut Boratav bu döneme dair ekonomik sorunların giderilmesi adına üretimin artırımı ve enflasyonun düşürülmesi yönünde uygulamalara gidilmesi gerektiğini, oysaki sebepler yerine sonuçlarla ilgilenildiğine işaret eder.¹

Kıtlıklar dönemi olarak da bilinen bu yıllarda, tarımsal ürünlerdeki üretim düşüşü özellikle buğday üretimi üzerinde belirginleşir; buğday üretimi bu dönem %50 düşüş gösterir.² Tüm bu koşullar, beraberinde gelir dağılımında da bozulmalara neden olur. Bir yanda yeni burjuvazi bu koşullardan olumsuz etkilenirken, diğer yanda ise koşulları kendi lehine kullanabilen savaş zenginleri de yine bu dönemde ortaya çıkar.³

Gıda maddesi ve hammaddelere yönelik dış talebin artışı bu dönemde, Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin fiyatları yükselir, bu ürünleri ihraç edenler ise büyük kazançlar sağlarlar. Tarım ve ticaret sermayesi tarafından büyük birikim sağlanırken, aynı zamanda bu dönem vurguncular için de kazançlı bir dönem olur.⁴ Öte yandan 1939-1945 döneminde reel ücretler yarı yarıya düşer ve sermaye dışı kesimler için yaşam koşulları daha da ağırlaşmaya başlar. Ahmet Makal, savaş yıllarındaki yüksek fiyat artışları ile birlikte gerçek ücretlerin 1945'te, 1938 yılına göre %54 düştüğünü ve bu azalmanın birey başına gayri safi milli hâsiladaki gerilemeden daha büyük olduğunu ortaya koyar.⁵ Diğer taraftan Makal, savaş sonrası yıllarda ücretlerin tekrar yükselme eğilimi içerisine girdiğini, ancak, 1950 yılında 1938 yılındaki düzeyine erişemediğinin altını çizer.⁶ Bununla birlikte Makal, 1948 yılına ait "Türkiye'de İşçi Meselesi" başlıklı raporu incelemesinde emekçilerin olumsuz çalışma ve yaşam koşulları üzerinde açık bir şekilde değerlendirme yapıldığını belirtir. Rapordaki değerlendirmeye göre "İşçilerin ufak bir kısmı memleketin bugünkü iktisadi şartlarına göre iyi para almakta iseler de büyük kitlenin aldığı para bugünkü asgari geçim seviyesinin çok altındadır".⁷ Sermaye dışı kesimler için yaşam ve çalışma koşullarının ağırlaşmasına neden olan bir olgu da, 1940 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın özel koşulları altında çıkarılan Milli Korunma Kanunu'dur. MKK, ücretlilerin koruyucu sosyal hükümlerini askıya aldığı gibi, 1936'da çıkarılan İş Kanunu'nun birçok maddesi de uygulanamaz hale gelir. Bu çerçevede, ücretlilerin çalışma süreleri uzatılıp, yasal

¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, İmge Kitabevi Yayınları, 10. Baskı, Ankara 2006, s. 83.

² Boratav, a.g.e., s. 81.

³ Çağlar Keyder, "İktisadi Gelişmenin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 4. Cilt, s. 1069.

⁴ Haldun Güllalp, **Kapitalizm Sınıflar ve Devlet**, Belge Yayınları, İstanbul 1993, s. 32.

⁵ Ahmet Makal, **Ameleden İşçiye**, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 225.

⁶ Makal, s. 225.

⁷ "Türkiye'de İşçi Meselesi", s. 5, (BCA CHPK), no. 490.01/1439.8.1, Rebi Barkın 13.07.1948 tarihli Rapordan aktaran Makal, a.g.e., s. 226.

tatil süreleri de sınırlandırılırken, böylece mevcut emek gücünün daha uzun saatler çalışmasına da olanak sağlanır. MKK'nın uygulanmasıyla birlikte kadın ve çocuk emek gücünün çalışmasına ilişkin koruyucu hükümlerin kaldırılması, daha uzun sürelerde çalışmalarının yanı sıra kadın ve çocuk istihdamının artışı da beraberinde getirir.⁸ Döneme ilişkin tespitlerde, yetişkin erkeğe göre, kadın ve çocuk işçilerin ücretlerinin düşük olmasının daha "kârlı" olduğu vurgulanır.⁹ Diğer taraftan 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu ve 1943 yılında çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile savaş koşulları olağanüstü ortamında, servet birikiminin belirli ellerde toplanması da sağlanır.¹⁰ Tüm bu gelişmeler, kapitalistleşme sürecinde ilerleyen dönemin Türkiye'sinde, gelir dağılımını daha da eşitsiz kılarken; özel sektörün sermaye birikimi yaratılmasına olanak sağlayan uygulamalar ve Milli Korunma Kanunu ile çalışma ilişkileri alanına getirilen düzenlemeler, değişken sermaye olan emek gücünden sermaye birikiminin yaratılmasına olanak tanır. Emekçi kesimler için ağır çalışma koşulları ve yaşam standardının geriye düşmesine neden olan Milli Korunma Kanunu, savaş sonrası dönemde de devam eder ve köylü ve kentli kesimde yaklaşık 500 bin ücretliyi etkilerken, aileleri ile birlikte bu sayı milyonları bulur.¹¹

Savaş sonrasında ise yeni dünya düzeninde meydana gelen değişimler, uygulanan dönemin ekonomi politikalarını da etkiler. Uluslararası güç dengeleri içerisinde ABD'nin hegemonik güç haline gelmesi ve kapitalist sistemin egemenliği, serbest ticaret uygulamalarının yaygınlaştırılmasını da beraberinde getirir. Kapitalist dünya ekonomisinin yayılması adına Amerika destekli kredi yardımları, diğer dış yardımlar vb. uygulamalar gerçekleştirilir.¹² Böylece, diğer ülkelerin aksine savaştan güçlenmiş bir şekilde çıkan ABD, üretilen ürünleri için gerekli piyasa koşullarını sağlama yoluna gider. Bu anlamda yeniden inşa süreci adına, Avrupa'da kapitalizmin yeniden yapılandırılmasında Marshall Planı önemli bir yer tutar.¹³

Truman Doktrini ve ardından Marshall Planı ile çeşitli şekillerde yapılan yardımlara, kapitalistleşme yolunda devam eden Türkiye de dâhil olur. Bu dönemde, aynı zamanda 1946 yılı itibariyle Türkiye'de CHP'li tek partili rejimden çok partili hayata geçilir; ancak, dışarıdan alınan yardımlar ve açık ekonomi koşullarında piyasaya eklemlenme gibi uygulamalar konusunda her iki parti döneminde de benzer yaklaşım sergilenir.¹⁴ Türkiye'nin, dünya pazarlarına tarım

⁸ Makal, a.g.e, s. 334.

⁹ a.g.e., s. 335.

¹⁰ a.g.e., s.164.

¹¹ Makal, a.g.e., s.166.

¹² Boratav, a.g.e., s. 96.

¹³ Tolga Tören, **Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması**, SAV Yayınları, İstanbul 2007, s. 45.

¹⁴ Boratav, a.g.e., s. 100.

ürünleri ihracatçısı olarak dâhil oluşu ile birlikte, alınan dış yardımlar da bu alanda ihtiyaçların karşılanması yönünde kullanılır.

IMF'ye üye olabilmek adına, 1946'da devalüasyon gerçekleştirilir ve dış ticaret liberalleştirilir. 1947 yılında IMF, 1948 yılı itibarıyla da OECD üyeliği gerçekleşir. Marshall yardımlarından faydalanabilmek adına da programlar hazırlanır; bu programlar doğrultusunda ise tarıma öncelik verilir. Pazarların genişletilmesi için de devlet kaynakları, taşımacılık ve iletişim altyapısına yönlendirilir.¹⁵

ABD ve diğer devletlerden alınan yardım ve krediler, özellikle 1948–54 yılları arasında daha çok traktör ve diğer tarım aletlerinin ithalatında kullanılır. Ancak, Marshall Planı kapsamında gelen traktör ve diğer tarım aletlerinin kullanım alanları ABD tarafından belirlenir.¹⁶ Yine, Marshall Planı dâhilinde, tarımsal üretimi arttırmak adına yol yapımı ve sulama projeleri gerçekleştirilir.¹⁷ 1950 yılının sonlarına doğru Marshall Planı ile gelen 4000 traktörün %40'ı nadas açımı ya da pamuk üretiminin yoğun olduğu Çukurova ve Ege bölgesinde kullanıldığı bilinir.¹⁸ Nihayetinde üretim alanları genişler, savaş sonrası olmasının da etkisiyle tarımsal alanlarda %60 artış gerçekleşir.¹⁹

Diğer taraftan, Oya Köymen'in araştırmasında ortaya koyduğu gibi, bu dönemde toprak mülkiyetindeki adaletsizlik derinleşir. Köymen çalışmasında, 1950 yılında yapılan sayımda toprak dağılımının en adaletsiz olduğu bölgelerin sırayla Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve Ege Bölge'si olduğunu ortaya koyar. Bununla birlikte Akdeniz ve Ege'de büyük mülkiyet olup büyük ölçekli pazara yönelik üretim yapılırken Güneydoğu'da az gelişmiş tarımsal yapılara özgü büyük toprak mülkiyet yapısı olduğu altı çizilir.²⁰ Traktör kullanımı ve ekilen alanlardaki artış üretim ve tarımsal hâsılda da artışı getirir. Öte yandan Demokrat Parti politikasında ise küçük çiftçiye karşın büyük toprak sahibini destekleyici uygulamalar hâkim olur.²¹

1953 yılının sonlarına doğru bu hızlı büyüme sona erer, beraberinde ithalatın kısıtlanması gündeme gelir; ancak, ithalat kısıtlamasında başarılı olunamaz.²² Bunun nedeni de erken kapitalistleşen ülkelerden farklı olarak geç kapitalistleşen ülkelerin bir uluslararası antlaşma olan GATT (Gümrük Tarifeleri

¹⁵ Gülalp, a.g.e., s. 33.

¹⁶ Amerikan Traktörleri Nerelerde Kullanılacak, **İktisadi Uyanış**, Sayı 29 (Haziran 51), s. 11; aktaran Tören, a.g.e., s. 156.

¹⁷ Keyder, a.g.m., s. 1069.

¹⁸ **Türkiye'de Marşal Planı**, Cilt 4, s. 9; aktaran Tören, a.g.e., s. 156.

¹⁹ Keyder, a.g.m., s. 1069.

²⁰ Oya Köymen, "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1999, s. 19.

²¹ Boratav, a.g.e., s. 105.

²² Gülalp, a.g.e., s. 33.

Genel Anlaşması) hükümleri gereğince serbest ticaret ilkelerine uyulmasının beklenmesidir.²³ 1950'li yıllarda, bir yandan Türkiye ekonomisinde makro dengeler bozulurken, bir yandan da tarımın makineleşmesi, geleneksel toprak sahipliği rejiminin değişmesi, topraksızlaşma ya da toprakların belirli ellerde toplanması, ulaşım koşullarındaki değişen etkenlerle birlikte kırsal alanlarda yaşayan nüfusun kentsel alanlara doğru hareketlenmesine neden olur.²⁴ 1950 yılında kırdaki binde 21,5 olan nüfus artış hızı, 1955'te binde 17,4'e geriler. Kentte ise nüfus artış hızı binde 22,5'ten binde 55,7'ye yükselirken, kır nüfusu 1950-1960 arasında yüzde 81'den, yüzde 74'e geriler.²⁵ Kentlere göçle birlikte kentsel alanda emek gücü havuzu da bir yağ dokusu gibi hızla yaygınlaşmaya başlar. Gelir umudu ile kırdan kente göç edenler, sermaye birikimi lehine ucuz emek gücünü oluşturur. Mümtaz Peker "Türkiye'de İçgöçün Değişen Yapısı" adlı çalışmasında 1950-1997 arasında göç edenlerin, kentsel üretim sürecine katılmasıyla, kırdaki emeğin niteliğinin kentsel işlerde uyumsuzluk yarattığını vurgular. Yeni kentlilerin, kentsel işler yerine düzensiz işlerde yoğunlaşma ve örgütsüzleşmelerinin, kentsel alanda iş piyasasında da değişimlere neden olduğunun altını çizer. Bununla birlikte uyum-gerginlik, barınma gereksiniminin karşılan(a)maması, kır-kent arasındaki ücret farkı ile işçileşme ve düzensiz işlerde çalışma, sınıfsal farklılaşmayı da beraberinde getirir.²⁶ Mübaccel Belik Kıray'ın ifadesiyle, 1950'li yıllarda tarımdaki ve eski köylülükteki değişimle birlikte toplumsal ve yapısal dönüşüm başlar ve tüm topluma yayılır. Böylece değişim, binlerce yıl öncesine dayanan eski kırsal toplumu sarsar ve toplumsal tabakalaşma sistemini, meslek yapısını ve tüm insan ilişkilerini etkiler.²⁷

İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında kapitalist gelişmenin sürekliliğinin sağlanmasında ülke içindeki ve dışındaki gelişmelerin etkisiyle uygulanan ekonomi politikalarla birlikte, toplumsal yapıda köklü değişimler yaşanır. Bu değişim kapitalist toplumu oluşturan sınıfları da farklı şekilde etkiler. Değişim, sermaye sınıfı için sermaye birikiminin yaratılmasını sağlayıcı bir dönüşüm yaratırken, aynı zamanda sermaye birikimini hızlandırıcı etkide de bulunur. Birikimi hızlandıran en önemli etken ise kırdan kente göç edenlerin oluşturdukları ucuz emek havuzu ve de 1940 yılında uygulanmaya başlayıp 1960 yılına kadar süren Milli Korunma Kanunu ile çalışma ilişkilerini

²³ Köymen, a.g.m., s. 15.

²⁴ Ahmet İçduygu ve İbrahim Sirkeci, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1999, s. 251.

²⁵ İçduygu ve Sirkeci, a.g.m., s. 252.

²⁶ Mümtaz Peker, "Türkiye'de İçgöçün Değişen Yapısı", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1999, s. 295-296.

²⁷ Mübaccel Belik Kıray, "Türk Toplumunda Yapısal Değişme", **Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişim**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1999, s. 332-333.

kuralsızlaştırılmasıdır. Emek-sermaye çelişkisi, emek aleyhine gelişim sergilenmesiyle eşitsiz ilişki derinleşir; sermaye dışı toplum kesimin gündelik hayatı görünmez olur. Güçlü olan ve gücü elinde bulundurmak isteyenlerin gündelik hayatı ön plana geçer. Bu oluşum toplumsal sınıflar arası tabakalaşmayı getirdiği gibi, emek sermaye arasındaki çatışma görünmez olur. Böylece, tarihi algılayışımız da farklı kılınır.

2. "Bereketli Topraklar Üzerinde" Bir Dönemin Temsili

Walter Benjamin, hükmedenlerin, kendilerinden önce galip gelenlerin mirasçısı olduklarını söyler. Galip gelenler, "altta kalanları çiğneyerek ilerlediği zafer alayında yerlerini alırlar" ve "ganimetler de alayla birlikte taşınır". Böylece günümüze taşınan tarih de bu ganimet yığınlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulacaktır. Oysa ki tarih, "varlıklarını sadece onları yaratan büyük dehaların çabalarına değil, aynı zamanda o çağda yaşamış adı sanı bilinmeyen insanların katlandığı külfetler"le birlikte bütündür.²⁸ Bu nedenle de tarihin havını "tersine" taramanın gerekliliğine işaret eder; ve Benjamin ekler: "Tarihsel bilginin öznesi, mücadele içindeki ezilen sınıfın kendisidir".²⁹

Birinci bölümde kısaca değindiğimiz savaş sonrası yıllarına ait ekonomik ve siyasal dönüşüm ve uygulamaların ne şekilde gerçekleştiği üzerine birçok kaynak bulmak mümkün iken; toplumsal dönüşümler esnasında emekçilerin ne gibi deneyimler yaşadığı, süreci nasıl algıladığı, yeni koşullarda ne gibi stratejiler gerçekleştirdiği, kısacası gündelik hayat pratiklerine dair kaynaklara ulaşmak oldukça güçtür. Bu kaygıdan hareketle, nesneyi özneleştirmek derdini taşıyan bu çalışmada, **'öznenin sesini duyulabilir kılmak'** çabası adına edebiyata başvurulurken, dönemin çalışma ilişkilerinin ustalıklı yansıtılmış olması sebebiyle gerçekçi bir roman olan *Bereketli Topraklar Üzerinde* tercih edilmiştir.

Fethi Naci, *Bereketli Topraklar Üzerinde* için şunları söyler:

"Sabırla derlenmiş gözlemler, sosyal gerçekliğin insan gerçekliğiyle birlikte uyumlu bir biçimde verilmesi, insanların –idealize edilmeden- içinde yaşadıkları şartlarla bağlantılı olarak ele alınışı, ayrıntıların ustalıklı değerlendirilmesi, sanırım, *Bereketli Topraklar Üzerinde*'yi güçlü kılan başlıca öğeler."³⁰

"Orhan Kemal (...) fabrikalardaki inşaat işlerindeki çalışma şartlarını, sonra, büyük toprak ağalarının tarım işletmelerinde çapa çapalama ve harman yerinde buğdayı sapından ayırma işini gözler önüne serer. Orhan

²⁸ Walter Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine", **Son Bakışta Aşk**, Çev. Nurdan Gürbilek, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 42.

²⁹ Benjamin, a.g.e., s. 45."

³⁰ Fethi Naci, **100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1990, s. 333-334.

Kemal'in anlattığı işçiler henüz gerçek sanayi işçileri değildir; (...) bir ayağı köyde, bir ayağı şehirde köylü-işçilerdir.(...) onları anlatabilmek için, onların çalışabilecekleri işleri seçmiştir."³¹

Naci'nin de vurguladığı gibi, Orhan Kemal, eserinde emekçiler ve dönemin çalışma koşulları üzerinde özellikle durur. Bunda, yazarın emekçi ve yoksul kesimleri eserlerinin merkezine oturtması ve kendisinin de çalışma hayatına birçok farklı düzeyde dâhil olarak koşulları birebir deneyimlemiş olması önemli bir yer tutar. Yazar, iş dışında zamanının geri kalan kısmında da, işçi ve ustalarla sıkça vakit geçirir. Tüm bu edindiği birikimleri, edebiyat içerisinde gerçekçi bakış açısıyla yansıtmaya yoluna gidişi ise dönemin toplumsal yapısına dair eserleri üzerinden araştırma yapacak olanlar için de oldukça uygun bir zemin hazırlar.³²

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, roman üzerindeki temsiliyetlerden hareketle, kırdan kente göç eden emekçilerin çalışma ve yaşama koşulları, tutunma ve ayakta kalma stratejileri görünür kılınmaya çalışılacaktır.

3. Kırdan Kente Göç: Şehirde İş Bulma Ümidi ve Kentte Tutunma Halleri

Murat Şeker, *Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi* adlı çalışmasında mevsimlik tarım işçilerini yurtlarından ayıran, başka şehirlerde iş aramaya yönelen en belirgin nedenin "geçim sıkıntısı" olduğunu altını çizer.³³ Çalışmamızın birinci bölümünde ayrıntılı olarak ifadelendirmeye çalıştığımız gibi, özellikle tarımda makineleşmenin hızlanması ve emek gücünü ikame edışı, toprak mülkiyetinde meydana gelen değişiklikler emek gücünün kırdan kente göçe yönelmesinde önemli itici güçlerden bazılarıdır.

Bereketli Topraklar Üzerinde romanı da, mevsimlik işçilik adına Sivas'taki köylerinden Çukurova'ya göç eden üç köylü arkadaşın (Pehlivan Ali, İflahsızın Yusuf ve Köse Hasan) hikâyesini konu edinir. Şeker de çalışmasında, romanda söz edilen emekçiler için şu değerlendirmeyi yapar:

"(...) büyük ölçüde köylerinden kendi istekleri ile ayrılmaktadırlar. Kendi yörelerinde tüm yoksul koşullara karşın geçimlerini sağlayabilme olanakları bir ölçüde vardır. Bunlar, geçimlik aile işletmesinin geleneksel görünümü

³¹ Naci, a.g.e., s.344.

³² Makal da 1946-1960 dönemi çalışma ilişkilerini incelediği çalışmasında, *Bereketli Topraklar Üzerinde*'nin 1940 ve 1950'li yıllara tanıklık etmesi ve geçici tarım işçilerinin yaşama ve çalışma koşullarını göstermesi anlamında önemli olduğunu altını çizer. Bkz. Ahmet Makal, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946-1963*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 142, dn. 92.

³³ Murat Şeker, *Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi*, Değişim Yayınları, s. 99.

karşısında yenilik ve değişiklik arayan kişilerdir... Bu nitelikleri ile bunları günümüzde yurtdışına çalışmaya giden işçilerimize benzetmek çok yanlış olmaz. Oysa günümüz mevsimlik tarım işçilerinin böylesine bir geleneksel yapı içinde geçimlik aile işletmeciliği ile yaşamlarını sürdürebilme olanakları kalmamıştır... başkaca bir seçeneği olmadığından tarım işçiliği yapmaktadır. (...)"³⁴

Yukarıdaki betimlemede bahsedilen, romandaki üç arkadaşın salt yenilik ve değişiklik arayışı içinde oluşları, göç etmelerinin sebebini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Karakterler, daha yolculuğun başında kendilerini göçe iten sebepleri dillendirirler:

"Yusuf:

'(..) Hepimizinki de bir ekmek derdi mesela. Öyle değil mi?'

Köse:

'Ne diyorsun Yusuf? Gözü çıksın. Yurdumuzu, yuvamızı ne diye teptik?'"³⁵

Bununla birlikte Yusuf'un, kendisine sorulan "Var mı tarlan, sığırın? Ne iş tutarsın?"³⁶ sorusunu "Tarlamız marlamız yok bizim. Şunun bunun yanında çalışırız harmana marmana gideriz, çift mift süreriz... n'olacak, köy yeri işte..."³⁷ sözleriyle cevaplaması, aslında kendilerine ait herhangi bir mal/mülk sahibi olmadıklarını da açığa çıkarmaktadır. Bir başka işçi de kendi köyünden bahsederken -bu tespiti desteklercesine- "Köyün bütün toprakları(nın), malı mülkü(nün) Uzunoğulları'nın"³⁸ olduğundan söz eder.

1920'li yılların sonlarına doğru Çukurova'da bir kaç büyük toprak sahibinin üretimin denetleyicisi konumuna geldiği bilinmektedir. Söz konusu büyük toprak sahipleri, Cumhuriyet döneminde de yeni siyasal yapı içerisinde Osmanlı ve Ermeniler tarafından terkedilmiş toprakların tapularını da alırlar.³⁹ 1950 yılına gelindiğinde 2.760.304 aile içerisinde yapılan Tarım Sayımı sonucu, ailelerden 336.860'nın (% 12.20) topraksız olduğu belirlenir.⁴⁰ Geçici veya ortakçılık gibi yollarla hayatını idame ettirmeye çalışan bu aileler(köylüler) ise, zamanla bu kiracılık-ortakçılık ilişkilerinin de zayıflamasıyla sürekli işçiler haline gelirler. Ve

³⁴ Şeker, a.g.e., s. 100.

³⁵ Orhan Kemal, **Bereketli Topraklar Üzerinde**, Epsilon Yayınevi, 16. Baskı, İstanbul 2006, s. 12.

³⁶ Kemal, a.g.e., s. 148.

³⁷ a.g.e., s. 148.

³⁸ a.g.e., s. 120.

³⁹ Mübeccel Kıray, "Sosyo- Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması", **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Türk Tarih Vakfı Yayını, İstanbul 1999, s. 152.

⁴⁰ Devlet İstatistik Enstitüsü, 1965 (a), s. 6; aktaran Makal, a.g.e., s. 98.

nihayet tarımda makineleşme bu işçilerin de birçoğunun kentlere göç etmesinde itici faktör olur.⁴¹

Makineleşme, üretim ilişkilerindeki konumlanış vb. faktörler işgücünün kırdan kente göç etmesinde itici faktörleri oluştururken, aynı zamanda göç edenler de mekânın biçimselleşmesi ve üretimin örgütlenmesinde etkili olur. Çalışmada odaklanılan dönem, henüz göç sonrası yerleşmenin meydana gelmediği, yani geri dönüşlerin söz konusu olduğu dönemdir. İş bulmak ve geçim sıkıntısı gibi sebeplerle göçen mevsimlik işçilerin geçici dahi olsa kırdan kente geçişleri, kenti algılayışları ve kentteki tutunma deneyimleri ne şekilde gerçekleşmiştir? Bu aşamada Yusuf'un, ilk defa köy dışına çıkan, kentle ilk kez karşılaşacak olan Ali ve Hasan'a söyledikleri anlamlıdır:

"(...)Lakin biz biz olalım, şehir yerinde göz kulak olalım kendimize kardaşlar. Neden dersenez, şehir yeri köy yerine benzemez. Şehir adamı köylüyü cin çarpar gibi çarpar. Birbirimize iyice sarılalım, el sözüne kulak asmayalım. (...)"⁴²

"(...) Gece olmaz mı, sokaklarda bütün elektrikler yanar, gündüz gibi, ipil ipil. O tomafiller, o avratlar, o ne bileyim canım, dille tarifi mümkünsüz. Siftah gidince adamı bir çarpar ki eh. Kendi kendini yitirirsin, ne yana bakacağını şaşırırsın. Lakin kardaşlar, biz biz olalım, şehirlinin dolabına düşmeyelim. Anam avradım olsun, bizi yek ekmeğe muhtaç ederler!"⁴³

Bu durumda asıl amaçları olan iş bulmak mevzusunda, kendilerine henüz yabancı olan kentte, bir **'tanıdığın'** onlara yardım edeceği beklentisi içerisindedirler. Hemşeriler ise kentteki **'tanıdıkları'** onlar için. Sema Erder, "Nerelisin hemşerim?" başlıklı çalışmasında, kente göç edenlerin çoğunlukla kendi imkanlarıyla yerleşirken enformel ilişki ağlarından faydalandıklarına işaret eder.⁴⁴ Devletin, göç eden yoksul köylülerin sorunlarına karşı ilgisiz kalması ve "modern-kentsel kurumlar"la çözülemeyen sorunlar, göç edenleri geleneksel ilişkiler ve kendilerine dair mekanizmaları kullanarak bu sorunları çözmeye iter. Bu noktada da akrabalık ve hemşerilik ilişkileri devreye girer.⁴⁵ Yani, bilhassa köylü göçünde, kente eklenilebilmek adına kurulan akrabalık ve hemşerilik gibi ilişki ağları, kentleşme ve göç hareketlerinin hızlı bir süreçte yaşanması sebebiyle kamusal otoriteler açısından da sorun oluşturabilecek bu eklenileme sürecini de kendi dinamikleriyle çözmeye uğraşmıştır bir anlamda.⁴⁶ Bu üç arkadaşın da, şehre

⁴¹ Makal, a.g.e., s. 98.

⁴² Kemal, a.g.e., s. 8.

⁴³ a.g.e., s. 11.

⁴⁴ Sema Erder, "Nerelisin Hemşerim?", **İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında**. Derleyen: Çağlar Keyder, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s. 194.

⁴⁵ Sema Erder, "Köysüz Köylü Göçü", **Görüş**, Şubat- Mart 1998, s. 25.

⁴⁶ Erder, "Nerelisin Hemşerim?", s. 195.

giderken hemşerileri sayesinde iş bulma sıkıntısı çekmeyecekleri düşüncesinde/beklentisinde oldukları görülmektedir. İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali ve Köse Hasan kendilerini Çukurova'ya götürecek olan treni beklerken, hemşerileri ve onun "pek tevatür" fabrikası hakkında şunları konuşurlar:

"(...) Bize yaban gözüyle bakmaz ya!

'Bakar mı? Hemşerimiz be. Hemşerinin kötüsü mü olur? Bizi bir gördü de kim idüğimizi belledi mi...'

'Amanın hemşerilerim gelmiş diye... Bizi tutmayıp da şehirliyi ne diye tutsun?'

'Tabii canım, akıl var yakın var...'

'Hemşeri demek hısım demek. Ben kendi nefsim, hemşerim şurda dururken, yazının şehirlisini niye işime alayım? Sen olsun alır mısın Köse?'

'Alınır mı Yusuf? Hemşeri, de, dur orda. (...)'⁴⁷

Hemşerilik ilişkisinde güven faktörü önemli bir yer tutar. Kente yerleşme, iş bulma gibi konular başta olmak üzere, hemşeriler arasında güvene dayalı bir tür dayanışma ilişkisi kurulur.⁴⁸ Yusuf, Hasan ve Ali'nin de kente giderken aslında hemşerilerine ve onun koşullarına (fabrikasına) güvendikleri görülmektedir; fabrika sahibinin hemşerileri oluşu onların gözünde işe alınmaları için yeterli sebeptir. Güven unsuru, aynı zamanda işçi ve işveren arasındaki sınıfsal ilişkiyi de etkileyebilen bir unsurdur.

Yunus Usta, Yusuf, Ali ve Hasan'dan hemşerilerinin traktöründe çalışmasını sağlamaları için yardım ister. Ancak daha önceki işlerinden birinde, fazla çalıştırdıkları için patozu (harman makinesi) parçaladıklarını anlatınca, İflahsızın Yusuf da bunun üzerine hemşerisinin malını sahiplenip "Ya bizim hemşerimizin fabrikasını da sakatlarsan?"⁴⁹ şeklinde endişesini belirtir. Yazarın, Yusuf'un düşüncelerini açığa vurduğu "Hemşerilerinin kozaları tutuşur da yangın bütün fabrikayı sararsa? Mal ha hemşerilerinin, ha kendilerinin."⁵⁰ şeklindeki cümleleri de, aslında Yusuf'un hemşerisinin fabrikasını sahiplendiğini gösterir. Hemşerilerinin malını kendi malları gibi görmekte, ona gelecek zararı kendilerine gelmiş gibi hissetmektedirler. Ait olunan sınıf burada da arka plana geçmiş, hemşerilik ilişkisi baskın hale gelmiştir. Yusuf, işvereni ve fabrikasını korumaktadır, çünkü her şeyden önce fabrika sahibi onun hemşerisidir.

4. Fabrika İşçiliği ve Çalışma Koşulları

Köylerinden kente göç eden emekçilerin birçoğu fabrikayla ilk defa tanışır. İlk kez fabrikayı gören emekçilerin hissettikleri ve tepkileri şu şekildedir:

⁴⁷ Kemal, a.g.e., s. 13.

⁴⁸ Erder, "Nerelisin Hemşerim?"..., s. 203.

⁴⁹ Kemal, a.g.e., s. 34.

⁵⁰ a.g.e., s. 62.

"Üç arkadaş dönerek, sarsılarak çalışan atölyenin pamuk tozu yüklü havasında afallamışlardı. Yusuf, ırgatbaşının hemen arkasındaydı. Ötekiler daha arkada, şaşkın, ürkek... hele Pehlivan Ali, kocaman eliyle Köse'nin cılız kolunu sımsıkı yakalamıştı."⁵¹

Fabrikanın çalışma koşulları ve emek süreci hakkında köylü-emekçilerin ilk tepkileri, ayrıntılı ve gerçekçi tasvirle, net bir biçimde romanda ortaya konulmuştur. Fabrikanın bir bölümü olan çırçır dairesinin çalışma koşullarını ve üretim sürecini yazar şu şekilde betimler:

"Üç arkadaş şimdiye kadar hiç görmedikleri sert şakırtılı, pamuk tozları uçuşan bir hava içine girince sanki çarpılarak ürktüler. Burada hemen her şey sarsılıp sallanıyor, dönüyordu. Tahtaları kararmış basık çatıdan sarkan toz salkımları arasında ufacık ampuller sarı sarı yanıyor, yanlarındaki volanların kuvvetli sarsıntılarla çalıştırdığı çırçır makinelerinden şiddetli sesler çıkıyor, toz salkımları, tozlu duvarlar, dökşeme tahtaları, havada uçuşan tozlar sarsılıyordu."⁵²

Fabrikadaki bir başka kısım olan "kirli koza"da ise, kozaların tozundan korunmak için ağız ve burunlarını paçavra parçalarıyla örterler.⁵³ Fabrikanın diğer bir kısmı olan "sulu koza"da çalışanların işi ise çok daha zordur:

"Sekiz sulu kozacı'nın sekizi de, çinko arkalıklardan sızan kirli sularla iliklerine kadar sıvıslıklamdılar, titreşiyorlardı. Sulu kozacılık, bir yerden bir yere on iki saat sulu koza taşımaktan başka bir şey olmayan kaba hamallıktı. Kaba hamallıktı ama, cam yerine ıslak çuval geçirilmiş pencerelerden vuran ayaz, içerisini buzdolabına çevirdiği için, burada çalışanlar çoğu zaman kötü kötü öksürmeye başlar, çok geçmeden de zatürreye yakalanırlardı."⁵⁴

Sulu kozada çalışan Hasan da, kısa bir süre sonra zatürreye yakalanır. Ancak hastalığını ne kendisi ne de diğer işçiler sulu koza taşırken sırtından sızan sulara, yani çalışma koşullarıyla ilişkilendirmez:

"'Aman deyim Hasan, ayağını sıkı bas!'
'Niye?' dedi Hasan.
'Hasta masta olup dert olma başımıza da...'
'Alın yazısı. Ben sıkı basıyorum ama, kader.(...)'"⁵⁵

⁵¹ a.g.e. s. 57.

⁵² a.g.e., s. 56.

⁵³ Kemal, a.g.e., s. 61.

⁵⁴ a.g.e., s. 62-63.

⁵⁵ a.g.e., s. 66.

Hasan'ın hastalığı üzerine diğer işçi arkadaşlarının düşünceleri de Hasan'la aynı doğrultudadır:

"Yusuf:

'Ne yapalım emmi?' Diye yere sümküdü. 'Biz hasta etmedik a. Allah'tan gelen bir şey mesela...'"⁵⁶

Ve hastalığının ölümle sonlanacağını anladığı anda Hasan'ın düşünceleri şu şekildedir:

"(...) Ölüm Allah'ın emriydi, Allah emretmeden kuş kanadını oynatamaz, karınca adımını atamazdı."⁵⁷

Yapılan iş dolayısıyla oluşan ve işverenin bakım sorumluluğunda olan hastalığın, işveren tarafından üstlenilmemesi nedeniyle; hastalığıyla baş başa kalan emekçinin, bakımsızlıkla gelen ölümünün asıl sebebi, Hasan ve arkadaşları tarafından "alinyazısı" ve "Allah'ın emri" gibi kabul edici bir yaklaşımla karşılanır. Köy yaşantısında, tarımsal alandaki ilişkiler içinde işlerden doğan aksaklıkların çözümü çoğu zaman kadercı bir bakış açısıyla karşılandığından; yeni ve farklı ilişkilerin söz konusu olduğu bir ortama geçildiğinde de benzer bakış açıları sürdürülür. Çünkü olağan üstü durumlarda yüzyıllardır kadercilik tutumu, bilinen tek tutumdur.

Emekçilerin barınma koşullarına bakıldığında ise, fabrikaların çevresinde işçi mahallelerinin olduğu görülür. Fabrikalar birbirlerine yakın mesafede bulunmakta, emekçilerin barındıkları 'ev'ler ise fabrikaların yakınlarındaki bu mahallelerde yer almaktadır:

"Köse Topal oda kapısına hırsla gitti, dışarılara uzun uzun bakmaya başladı: Güneşin altında su birikintileri, sağda upuzun bacasından duman tütmekte olan iplik fabrikası, daha öte gri çinkolarıyla sabun fabrikası, yağ fabrikası, bahçeler, şeker kamışı tarlası..."⁵⁸

"Oturdukları "Ev", iki mahalle aşağıda, mahalle muhtarının bir zamanlar hayvanlarını bağladığı, tabanı hala gübre örtülü, genişçe bir ahırdı. Atsinekleri vızıltılı daireler çizerek uçuşuyorlardı. Harap kerpiç duvarlar yarı bellerine kadar ıslaktı. Oda ekşi ekşi fişki kokuyordu.

Üç arkadaştan başka burada daha sekiz ırgat barınıyordu. Bu sekiz ırgat da çalışmak için Çukurova'ya inmiş, Orta Anadolu ya da Doğu illerimizdendiler; yakın çırçır fabrikalarında çalışıyorlardı."⁵⁹

⁵⁶ a.g.e., s. 110.

⁵⁷ a.g.e., s. 101.

⁵⁸ Kemal, a.g.e., s. 115.

⁵⁹ a.g.e., s. 71-72.

Fabrikalaşma ve göçler dolayısıyla işçi nüfusunun artışının da kent üzerinde değiştirici/dönüştürücü etkileri söz konusu olur. Fabrikalaşma, beraberinde emekçi ihtiyacını artırır; yığınların fabrikalarda çalışmasıyla, aynı zamanda barınma ihtiyacını da yaratır. Ancak barınma ihtiyacı, yetersiz konut piyasası içinde kurumsal olmayan ilişkileri de beraberinde getirir:

"Ahırın üstü iki kattı. Harap yapının sahibi muhtar, eskiden şalgam turşusu satan fakir biri, Ermeni tehcirinden sonra bu evi nasılsa eline geçirmişti. Sonraları yeni kurulan fabrikalar işçiyi çoğaltmış, barınak sıkıntısı başlamıştı ki, muhtar ahırdan hayvanlarını çekmiş, işçilere kiraya vermişti."⁶⁰

Emekçilerin kaldığı bu 'ev'ler Friedrich Engels'in bahsettiği Eski Kent'teki evleri ve koşullarını hatırlatır. Engels de *İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu* isimli çalışmasında, aynı şekilde, göç eden emekçilerin ahırlardan bozma evlerde barındıklarından ve bu evlerin sahiplerinden söz eder:

"Dehşet ve sefalet uyandıran her şeyin kökeni yakındadır ve bütün bunlar **sanayi çağına** aittir. Eski Manchester'a ait olan yüzlerce ev, uzun süreden beri eski sahipleri tarafından terkedilmişlerdir. Sadece sanayi çağı, işçileri şimdi buraya tıkıştırmıştır. Sadece sanayi çağının, tarımsal bölgelerden ve İrlanda'dan buraya sürüklediği kitleler barınak diye bu eski evler arasındaki her boşluğu doldurmuştur. Sadece sanayi çağı, ahır sahiplerinin yüksek fiyatlarla bu ahırları işçilere kiraya verebilmelerini sağlamış ve işçileri sefalet içine sokup binlerce kişinin sağlığını ayaklar altına alarak sadece onların, ev sahiplerinin zenginleşmesini sağlamıştır."⁶¹

Emekçilerin kendi aralarındaki ilişkilere bakıldığında, fabrikadaki üretim ilişkileri içinde hiyerarşik ilişki yapısının varlığından söz etmek mümkündür. Emekçiler şikâyetlerini bildirmek için '**hemşerileri**' olan fabrika sahibiyle görüştürülmezler, önce odacıya dertlerini anlatmaları gerekir. İşçiler, odacı statüsü verilen işçi lüzum görürse işverene ulaşabilirler:

" 'Ağamıza diyeceklerimiz var,' dedi.
'Ağamıza mı? Ağanız kim?'
'Hemşerimiz.'
'Ne hemşerisi ulan? Siz kimsiniz? Burasını ne sandınız?'
Ali öfkeyle araya girdi:
' Bu fabrikanın sahibi bizim hemşerimiz olur,' dedi.
(...)

⁶⁰ a.g.e., s. 72.

⁶¹ Friedrich Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu*, Çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, Ankara 1997, s. 125-126.

Bir şeyler anlasa bile, üstleri başları pamuk tozları içindeki ameleleri koskoca fabrika sahibinin odasına sokacak değil ya!

Parladı:

'Burada hemşeri memşeri sökmez. Dingonun ahırını değil burası. Ne diyecekseniz bana dersiniz, ben icap ederse ağaya söyleyim!'"⁶²

İrgatbaşları da bu hiyerarşik ilişki içerisinde kendilerini emekçilerden oldukça üst bir konumda görür. İrgatların eğitimsiz, cahil oluşları sık sık yüzlerine vurulur. Fabrikadaki kâtip statüsü verilmiş olan ırgatla konuşurken, kelimeleri istenildiği gibi telaffuz edemeyen bir emekçi hakkında, ırgatbaşının ifadesi şu şekildedir:

"Nefesini tüketme. Bunlar nerde insanlık nerde. Bunlara var mı somun! Yerler! Var mı nallı Fatma? Tamam..."⁶³

Ücret karşılığında çalışan emekçilerin birbirinden ayrışmalarını sağlayan en önemli etken, eğitim ve deneyimdir. Özellikle eğitimsiz ve nitelsiz oluşları, emekçilerin kolayca işten atılabilmelerine de neden olur. Soyadı dahi olmayan bu insanlar, bu 'cahil'likleri sebebiyle çoğu zaman hor görülürler. Fabrikada kâtip ile işçi arasında geçen bir konuşma şu şekildedir:

"Soyadın?"

Hasan ırgatbaşına baktı. Kâtip üsteledi:

'Ha soyadın ne?'

'.....?'

'Ne yutkunup duruyorsun, soyadın yok mu?'

'Yok.'

'Niye?'

'Biz köylüyüz, köy yerinde adet olmadığından...'

'Olmadığından ha? Ayı, kanun nedir bilir misin sen?'

Köse Hasan bön bön bakıyordu.

'Ha?' dedi kâtip. 'Bilir misin kanun nedir?'

'.....?'

(...) Hasan hep bakıyordu. İrgatbaşı:

'İnsan suretinde hayvan,' dedi. 'Ne bilir bunlar kanun manun? (...)'

Kâtip, elindeki demir zımbayla Hasan'ın alınına hafif hafif vurdu:

Yirminci yüzyılda yaşıyorsun, kendine gel. Kanun demek yasa demek. Yasa senin köyünü, âdetini madetini tanımaz. Vız gelir senin köyün kanuna.(...)"⁶⁴

⁶² Kemal, a.g.e., s. 90.

⁶³ a.g.e., s. 69.

⁶⁴ Kemal, a.g.e., s. 70 -71.

Irgatları bu denli küçümseyen ırgatbaşı, yeri geldiğinde onların koruyuculuğunu da üstlenmekten geri durmaz. Ancak, bunun karşılığında emekçilerin ücretleri üzerinden pay ister. Irgatlar şikâyet etmeye kalktıklarında ise işverene ulaşmadan, ırgatbaşı tarafından kovulurlar. Parasal ilişkilerin yaşama hâkim olmasıyla birlikte, eski değerler sistemi de değişime uğrar. İnsan ilişkilerine, parasal ilişkilerin belirlediği güç ve iktidar ilişkileri hâkim olmaya başlar. **Irgatbaşının kurallarına** uymak istemeyen ve bu nedenle işverene şikâyet etmek isteyen emekçiler işlerinden kovulur. Irgatların gördükleri muamele karşısındaki düşünceleri ise şu şekildedir:

“ ‘Herif tokat attı sustuk, kovdular sustuk. Demek avradımıza sövseler gene susacağız?’

Ali dikildi, kalın kara kaşları öfkeyle çatıldı. Fabrikadan yana baktı baktı... Hemşerisinin ırzına, nikâhına, eğri dinine bir güzel sövdü. (...)

‘Neyse, oldu bir sefer. Sana tokat attığında ona şöyle bir karakucak girmek vardı ya, neyse... Kalk haydi kalk, oldu bir sefer!’ ”⁶⁵

Irgatlar, gördükleri muamele karşısında öfkelenmek, küfretmek ya da kaba kuvvete başvurmayı düşünmek gibi bireysel tepkiler haricinde bir eylem içerisine girmezler. Fabrika yaşamı yeni bir dünyadır ve insan ilişkileri o denli yenidir ki başka türlü bir ihtimali akıllarından geçiremezler.

5. İnşaat ve Harmanda Çalışma Koşulları: Yaşam ve Ölüm Arasında İnce Çizgi

Kente göç edenler, düzenli işlerden daha çok düzensiz ve niteliksiz işlerde istihdam edilirler. Romanda da bu çeşit işlerden birisi olan inşaat işi ayrıntılı olarak betimlenir. Kentte inşaat için çalışacak emekçilerin **taşeron** vasıtasıyla toplandığı ifade edilir. Köyden kente yeni gelen emekçiler ise taşeronun/taşeronluğun ne olduğuna henüz yabancıdır. İnşaatın amele çavuşu(emekçilerin idaresinden sorumlu), taşeronu emekçilere “müteahhidin müteahhidi”⁶⁶ olarak tanımlar. İnşaat işinde taşeron, yapılacak işin ihtiyacına göre işçiyi fabrika vb. yerlere giderek toplar, ücretlerini de kendisi belirler.

İnşaatçı çalışılan işler toprak kazma, kireç söndürme gibi niteliksiz işlerdir. İnşaatçı işçilerin barınma koşulları ise romanda şu şekilde ifade edilir:

“Temel kazılarını yapmakta olan amelelerin yanından geçip, sırtını kalın gövdeli bir dut ağacına dayamış, çinko örmeli tahta bir barakaya girdiler. (...) Dürülmüş yataklar, şuraya buraya atılmış boş çimento torbaları, kırmızı tuğlalar, karyola gibi kullanılan boş şeker sandıkları...”⁶⁷

⁶⁵ a.g.e., s. 103-104.

⁶⁶ Kemal, a.g.e., s. 107.

⁶⁷ Kemal, a.g.e., s. 106.

Romanda, fabrika ve harman yerinde çalışan çocuklar ve çalışma biçimlerinden de bahsedilir. Çocukların yaptıkları işler değerlendirildiğinde, herhangi bir hüner edindirme kaygısından yoksun, **işçi çocuklar** olarak çalıştırıldıkları gözlemlenir. Makal'ın *Ameleden İşçiye* adlı emek tarihi çalışmasının bir bölümü 1920-1960 arasındaki çocuk işçiliği tarihini analiz eder. Bu çalışmada Makal, 1940 yılında çıkartılan Milli Korunma Kanunu'nun çocukların çalışmasına olanak sağlayan düzenlemesiyle, çalıştırılan çocuk işçilerin artışına dikkat çeker. Çocuk işçiliği ucuz emek olmasından dolayı dönemin sermaye birikimi için de "kâr" anlamını taşır⁶⁸. Nitelikli emek gücü sağlanması için eğitim, 1940 ve özellikle 1950'li yıllarda üzerinde durulması gereken bir eksiklik olarak iyice yüzeye çıkmaya başlar. İkinci Dünya Savaşı sonrası Marshall Planı ekseninde ithal edilen tarım aleti ve traktörler de dâhil olmak üzere ülkeye bol miktarda makine girer; ancak makineleşmenin artışı, işçilerin niteliksiz ve bu makineleri/aletleri kullanma konusunda bilgisiz oluşu sorununu da gündeme getirir.⁶⁹ Bu durumda da işçilerin eğitimi yoluna gidilir. Somut bir örnek olarak, Marshall Planı kapsamında yürütülen yol yapım çalışmalarında ithal edilen makinelerin kullanabilmesi adına işçi sıkıntısı ve teknik eleman sıkıntısı çekildiği bilinmektedir. Eksikliğin giderilmesi adına Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı sanat okullarında eleman yetiştirilmesi yönünde çalışmalar yürütülür. Bununla birlikte ayrıca birçok mühendis de ABD Yollar İdaresi tarafından düzenlenen yol kurslarına katılır.⁷⁰ Yunus Usta da motor dersleri alan, bu konuda kitap okuyup, sınavlara giren işçilerden biridir. İş bulmak için köyden şehre göç eden birçok köylüden biri olan Yunus Usta'nın, konuştuğça göç eden diğer köylülerden farklı olduğu anlaşılır. O, kente '**hüneriyle**' birlikte göç etmektedir; eğitim almıştır:

"Ben motor dersi aldım," dedi. "Traktör kursundan çıktım!"⁷¹

"(...) Kurs'ta on beş kişiydik. İçimizde şehir uşakları da vardı. Lakin imtihanda ben üçüncü geldim. Ben şimdi bütün traktörlerin dilinden anlarım. Motorlarını sökerim, pistonlarını rektifiye ederim!"⁷²

"Makine, motor deyip geçme, dedi. Ben şimdi motor üzerine, makine üzerine kim çıkarsa çıksın önüme, evvel Allah, herkesle imtihan olurum. Motor, de, orda dur. İçiğini ciciğini bilirim!"⁷³

"(...) Sana motor kitabı verecekler okuyacaksın, derste not tutacaksın. Öğretmen babanın oğlu değil, anlatır gider. Sen not tutmadın mı, yandın.

⁶⁸ Makal, a.g.e., s. 174.

⁶⁹ Abdülkadir Hergüner, "Zirai Kalkınmamızda Aksayan Taraflar", **İktisadi Uyanış**, Sayı 44 (Eylül 52), s.10; aktaran Tören, s. 159.

⁷⁰ **Türkiye'de Marşal Planı** Cilt 5, s.14; aktaran Tören, a.g.e., s. 170-171.

⁷¹ Kemal, a.g.e., s. 26.

⁷² a.g.e., s. 26.

⁷³ a.g.e., s. 28.

Sonra, şoförün el kitabı var, kalın kitap, okuyacaksın... Ben onların hepsini okudum!"⁷⁴

Toprakta çalışan işçilerin işe alımı ise çoğunlukla elçiler vasıtasıyla gerçekleşir. Romanda da büyük toprak sahiplerinin başta doğu illerine olmak üzere, elçiler göndererek işçileri çağırışından söz edilir. İşçilerin, elçiler vasıtasıyla işe alınmasının gerçekleşmesi daha önceki yıllar için de geçerlidir. İrgatbaşı, "1928'de elçi Hallaç Memet'le bir posta ırgat götürdüktü"⁷⁵ diye bahseder bir konuşmasında. Göç eden işçilerin ve ailelerinin işe alınmaları öncesi bekleyişleri şu şekilde betimlenir:

"Pek pek bir hafta sonra "Urumdan Şamdan" çekilip çekilip gelen ırgat kabilelerinin akını başlar Binlerce kadın, erkek, çoluk, çocuk, genç, yaşlı paramparça üst başlarıyla pis pis kokarak, Ötegeçe'deki mezarlığa yığılırlar. Kıcı çıplak çocuklar mezar taşlarına inip biner, tevekkül içindeki kadınlar, Taşköprü'nün bu geçesindeki ırgat pazarında iş ve ekmeğin sevinciyle gelecek erkeklerin sevinciyle beklerler."⁷⁶

Yazar, iş için bekleyen ırgatları "paçavra yığınları"na benzetir. İrgatlar iş bulmak adına ırgat pazarına giderler; yaşamak için umut olan burası serbest piyasadır:

"Erkekler (...) bir deri bir kemiktirler. Değdiği yeri köz gibi yakan güneşin altında aç, terli ama sabırla beklerler. İrgatbaşılar ırgat pazarı'nın mutlak hâkimidirler. Rızklarının sahibi! Şöyle bir görünüveren ırgatbaşısını çevresi hemencecik umutla alınıverir!"⁷⁷

Harman yerinde çalışma şartları ağırdır. Bununla birlikte ırgatbaşının keyfi uygulamaları koşulları ırgatlar adına daha da zorlaştırır. Çalışma koşulları karşısındaki emekçiler, romanda şu şekilde tasvir edilir:

"Kızgın güneşin altında desteciler kan ter içindeydiler. İnsan dayanışının çok üstünde bir sıcak, ter, kaşıntı. En çok da kaşlardan gözlere süzülen tuzlu ter, yakıyor, sonra da kızgın toprağa kan damlaları kıvamında düşüyordu."⁷⁸

"Yirmi desteci harman makinesinin doymak bilmeyen ağzına buğday demetlerini koşar adım, hücumla taşırırken, daha şimdiden kan tere batmışlardı. Gecenin birinden beri durup oturmadan didinen toprak yüzlü bu insanlar, zırl zırl terlemekten kupkuru kalmışlardı sanki. Çoğunun

⁷⁴ a.g.e., s. 28.

⁷⁵ a.g.e., s. 245.

⁷⁶ a.g.e., s. 172.

⁷⁷ a.g.e., s. 173.

⁷⁸ a.g.e., s. 361.

çatlak dudakları irin bağlamıştı beyaz beyaz. Gözlerinin akları damar damar kızarmış, tükürükleri ağızlarında koyulaşmıştı.”⁷⁹

Bu yoğun çalışma süreci içerisinde patoza harman atanların hiçbir şekilde dinlenmeye hakkı yoktur.⁸⁰ Yazar sebebini şu şekilde ifade eder:

“Bir an, hücumla deste taşıyan destecilerin getirdiği desteleri almaktaki bir anlık gecikme, hemen iş dengesini bozuyor, her şey altüst oluyordu. Böyle anlar korkunç kazalara da yol açtığı için, koltukçuların bir makine düzeniyle çalışmaları gerekiyordu. Ne kaşınmak, ne düşünmek, ne de başka şey!”⁸¹

Dolayısıyla ırgatlar bir makine gibi çalışmak zorundadırlar; aksi halde iş aksar. Bu durumda makinenin emekçiler üzerinde hâkimiyeti söz konusu olur ki koşullar insanın kendine yabancılaşmasını da sağlar. Diğer yandan ırgatlar harman yerinde, açık arazinin üzerinde toplu halde uyurlar. ırgatlar arasında farklılaşmayı daha da derinleştirmek adına yalnızca ırgatbaşı cibinlikle uyur. Ayrıca ırgatların yıkabilecekleri herhangi bir yer de bulunmamaktadır.

Çalışma saatleri ve dinlenme süreleri ise ırgatbaşının isteğine göre belirlenir. ırgatbaşı isterse ırgatları, “On kişi eksik patozda durmamacasına on saat” çalıştırabilir. Bu fazla çalıştırmalar sonucunda da bir haftalık iş kimi zaman beş buçuk günde bitirilebilir. Denetim ve uygulama tamamen ırgatbaşının keyfine göre işlemektedir:

“Yemekten sonra paydosun bir saat olması gerekirdi ama, en insafli kontrol pek pek yarım saat verirdi.”⁸²

Ücretler ise iş bitiminde, şehirlerde verilir. ırgatlar, haftalıklarını alabilmek ve yeni bir iş bulabilmek için kente inmek zorundadırlar:

“ırgatbaşı da paydostan çeyrek saat önce küçük ağanın pırl pırl otomobiliyle şehre inmişti. Harmanla şehir arasında epeyce uzun bir yol vardı. ırgatlar yaya dökülmüşlerdi yollara. Tozlu yollar, beş buçuk iş gününün yorgunluğuyla harap ırgatların yemenili, ya da çıplak ayakları altında tozu yuyup duruyordu. Başka harmanlarla pamuk tarlalarından şehre para için akın halindeki ırgat kabileleri kalabalığı gittikçe arttırıyordu. Yukarda gözleri alan kızgın güneş, aşağıda fırın külü gibi ısınmış tozlu yollar... Yol boyunca ahlars, oflar yükseliyordu. Arada öfkeli bir küfür, bazen hiç hesapta olmayan yanık bir gazel.

⁷⁹ a.g.e., s. 217.

⁸⁰ a.g.e., s. 218.

⁸¹ a.g.e., s. 218.

⁸² a.g.e., s. 19.

Dudakları patlamış, ağızları köpük içinde, yorgun, yılgın insanlar bir haftalık emeklerinin karşılığını almaya gidiyorlardı. Gözler çökmüş, yüzler buruşup kararmış. Sıtmadan zangır zangır titreyen ırgatlardan biri arada kafileden ayrılıyor, ya bir hendek kıyısı, ya da koyu gölgeli bir ağacın altına kendini atıyor, toprağa kapanıyordu. Hiç kimse başkasına yardım edecek halde değildi. Kalan kalıyordu. Ölen ölecekti, gidebilense gidecek!"⁸³

İş bulan ırgatlar, yeniden kamyonlarla çiftliklere dağılır, ardından iş bitiminde ücretlerini almak üzere tekrar kente inerler. Irgatlardan, toprakta çalışırken sıtmaya yakalananlar içinse kente inmek oldukça zordur. Toprakta çalışmanın en kötü yanlarından biri sıtmadır. "Ekmeği bereketlidir Adana'nın..." diye bahseder göç edenler, lakin "Sıtması olmasa..."⁸⁴

Toprakta çalışırken yakalanan hastalıkların yanında, ırgatların makineyle yeni tanışmış olmaları, iş kazalarına maruz kalmalarını da beraberinde getirir. Üretim süreci ve emekçilerin makineyle ilişkileri yazar tarafından şu şekilde betimlenir:

"Beden kalınlığında demetler, patozun doymak bilmeyen ağızından içeri devriliyordu. Irgatlar öfkeyle, kinle, hınçla çalışıyorlardı. Damarlarda dolaşan kan değil, milyonluk kilovatları sanki."⁸⁵

Irgatlar makine gibi ve aynı zamanda da makineyle uyumlu çalışmalıydılar. Fakat koltukçuların (patozda çalışanlar) acemi oluşu ve üretim sürecine hâkim olamayışları, ırgatların sürece uyum sağlayamamasına neden olur. Patozla daha önce tanışmamış olan güçlü Pehlivan Ali yoğun çalışmanın ve makinenin parçası olarak, bir anlık dalgınlıkla bacağını kaptırır. Patoz ustası, kaza üzerine düşüncelerini söylerken, acemi ırgatlara bu işi veren küçük ağayı da sorumlu tutarak şunları söyleyecektir:

"Acemi adamı koltukçu yaptığı yetmezmiş gibi, geldi işe de burnunu soktu, ırgatı yekindirdi. Irgat hücumla deste taşımaya başladı. Acemi koltukçular şaşırdılar, kaza da bu şaşkınlık sırasında..."⁸⁶

Öte yandan çalışma koşullarının zorluklarını hafifletebilmek adına patozda çalışanlara (koltukçular) yüzlerini sarmaları ve gözlük takmaları sadece tembihlenirken⁸⁷ tozlar, ırgatları rahatsız etmeye ve dolayısıyla dikkatlerinin dağılmasına neden olmaya devam eder. İş güvenliğinin sağlanmadığının gerçek

⁸³ a.g.e., s. 284.

⁸⁴ a.g.e., s. 31.

⁸⁵ a.g.e., s. 362.

⁸⁶ a.g.e., s. 371.

⁸⁷ a.g.e., s. 217.

görünümü, Ali'nin bacağına patoza kaptırışı esnasında da belirgin şekilde ortaya çıkar:

"Arada tersten esen sıcak, kavurucu hava, sarı pırıltularıyla duman gibi ortalığa savrulan saman tozunu Ali'yle Hidayet'in oğlu'na çeviriyor, toz gözlüklerine rağmen gözlerine girip yakıyordu. Bir ara Ali, gözlerini tozdan, terden açamaz hale geldi. Geldi ama, işin baş döndürücü temposunun büyümesine öyle kapılmıştı ki...

(...)

İyice yumulmuştu gözleri, açamıyordu. Açsa cayır cayır yanıyordu. "Mank" denilen cinsten koyu bir sersemlik içindeydi. Terden sırlıslıklam paçavralar da boynundan kaymıştı. Saman tozu alabildiğine üşüşüp yakıyor da yakıyordu. Kavruluyordu boynu, boğazı, göğsü, gözleri.(...)

Paydos en azından yarım saat geçmişti. Hala: "Devir ha, devir ha, devir!!!"⁸⁸

İş güvenliğinin sağlanmaması serbest düzenin bir ifadesi olarak karşımıza çıkar. Döneme ait çalışma koşullarının serbestleşmiş olduğuna, çalışmanın başında ayrıntılı olarak değinilmişti. Kurlsız yoğun çalışma, yetersiz dinlenme süreleri, kötü barınma koşulları, sermaye birikiminin yaratılması adına dönemin politikalarında hayata geçirilirken, romanlara yansımaları da yukarıda örneklendiği şekilde olmuştur.

Çalışma hayatının kurlsızlığı ve gitgide ağırlaşan çalışma koşulları karşısında; bireysel tepki yerine örgütlü tepkiyi yaratma adına yapılan girişimlere bir örnek olarak, Zeynel'in arkadaşlarını örgütlenme çabasına karşılık diğer ırgatların düşünceleri de şu yöndedir:

"(...) Heye, karavanalar da hiç yenilecek gibi değil amma, devirince düzelecek mi?..."⁸⁹

"(...) Ağaların ırgada ne eyvallahı olacak? Seni, beni atar, yerimize başkalarını alır. Buraya ne diye geldik? Karavana devirek diye mi? Yoksa için beşin yoluna bakak diye mi?..."⁹⁰

ırgatlar, çoğunlukla karavanayı devirmenin işe yaramayacağına inanırlar. Ağanın, koşulları düzeltmek yerine, işsizler ordusunun varlığı nedeniyle yerlerine başka ırgatları işe alacağını düşünmekte; bu durumda mevcut işlerini kaybetmemek adına koşullara razı gelmeyi tercih etmektedirler. Aynı zamanda jandarma korkusu da, ırgatların bu tür bir eylem içerisine girmekten çekinmelerine yol açan bir başka unsurdur:

⁸⁸ a.g.e., s. 363.

⁸⁹ a.g.e., s. 275.

⁹⁰ a.g.e., s. 290.

“ (...) Pilavlar taşlı, ekmekler kurtlu. Az daha dişimi kıracaktım. Başka harmanlarda ırgadın gözü açık arkadaş. Böyle yemekleri yemez!

Pehlivan Ali merakla sordu:

‘Yemez mi?’

‘Yemez ya!’

‘Aç mı kalır?’

‘Yok canım karavaneları devirir!’

(...)

‘Devirince suçlu düşmezler mi?’

‘Düşmezler.’

‘Cenderme menderme koşup gelmez mi?’

‘Gelse bile kendileri suçlu düşer. Bırak ki gelmez böyle ufak işlere...’

(...)

‘Yemekler düzelir mi sonra?’

‘Düzelir.’

(...)

‘Karavaneları devirince cendermeler gelirmiş, pek döverlermiş, kötü döverlermiş!’⁹¹

İrgatbaşının, paydosu diğer günlerden daha da kısa tuttuğu bir gün, ırgatlar işe başlamak istemez ve Zeynel’in etrafında toplanırlar:

“Sırtüstü uzandığı yerden doğrulup, düdük sesinin geldiği yana bakan Zeynel:

‘İşbaşı mı ne?’ dedi.

‘İşbaşı ya,’ dedi biri.

‘Ne çabuk yahu?’

‘Bunun yaptığı çok oluyor arkadaş...’

Düdük daha kuvvetle yeniden öttü.

İrgatlar Zeynel’in çevresini almışlardı:

‘Şuna bir meram anlar Zeynel Ağa,’ dedi içlerinden biri.

Zeynel kesti attı:

‘Meramı müramı yok. Çalsın çalabildiği kadar, boş verin!’⁹²

Böylece ırgatbaşının paydosu erken bitirmesi üzerine, ırgatlar işbaşı yapmazlar. Zeynel’e göre ırgatlar(kendisi de dâhil olmak üzere) hakları yendiği için başkaldırırlar. İrgatbaşı ise oldukça öfkelenmekle birlikte ırgatların üzerine fazla gidemez. Sebebini ise yazar şu şekilde açıklar:

⁹¹ a.g.e., s. 288-289.

⁹² a.g.e., s. 228.

"Gelmeyeceklerini, sıkıştırırsa belki de işi bırakacaklarını, hatta daha da ileri gidip kendisini döveceklerini, çekip vuracaklarını biliyordu..."⁹³

İrgatbaşı açıkça ırgatlardan çekinmektedir. Aslında daha önce de bu şekilde bir deneyimi olmuş, "muzır" bir ırgat diğer "kuzu gibi" ırgatlarının aklını çelmeye yeltenmiştir. İrgatbaşı ise bu sorunu kendi yöntemleriyle çözmüş, koşullara tepki gösteren ırgatlardan birini döverek öldürmüştür.⁹⁴ Bu durum, başkaldıracıklar için en büyük gözdağıdır.

Oysaki aynı ırgatbaşı bu sefer ırgatların tepkisine karşı daha çekingen bir tutum içerisinde. Özellikle, Zeynel'in onları kışkırtan ya da '**gözlerini açan**' kişi oluşu, korkulu ve çekingen tavrında önemli bir etkidir. Zira Zeynel gözü pek bir ırgattır, daha önce çalıştığı ve ücretini alamadığı bir harmanı da yakmıştır:

"(...) İrgatbaşı demiş ki, bir tarihte harman yaktı demiş benden ötürü. Doğru. Yaktım. Deli kafam kızarsa yine de yakarım! Ustaya dedim ki, ben arkadaş canlısıyım dedim, yiğit uşak gözümün yağını yesin dedim. Harman yaktığım doğrudur. Haftalığımız kestiler, ipe un serdiler, canımızı yaktılar, canlarını yaktım!"⁹⁵

Kapitalist üretim ilişkileri güç ilişkilerine dayalı eşitsiz bir ilişkidir. Sermaye birikim mücadelesi ile ücretinden başka yaşamını idame ettiremeyecek olan emekçiler arasında daima bir mücadele vardır. Mücadele birikim yasasına bağlı olarak işler; eşitsizliği birikim adına çoklaştırır. Sermaye için ücretli emeğin bireyselleştirilmesi önemlidir, çünkü emekçinin gücü üretimden gelir. İsterlerse üretimi durdurabilirler. Dolayısıyla emekçinin örgütlenmesi, eşitsiz ilişkiyi daha adil bir şekle dönüştürmek anlamında önemlidir. İş bölümü, bireyselleştirme, statü ve tabakalaşmalar yaratıldığı ölçüde bilinçlenme ve örgütlenmenin yayıfladığı burada da açık bir biçimde gözler önüne serilmektedir.

Sonuç Yerine

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalistleşme yolunda ilerleyen, dönemin Türkiye'sinde iç ve dış gelişmelere bağlı olarak uygulanan ekonomi politikalar ve buna bağlı olarak hızla dönüşüme uğrayan toplumsal yapı içinde insan ilişkileri de değişmeye başlar. Dönemin Türkiye'sinde kapitalist üretim ilişkileri topluma nüfuz ederken, sınıfsal konumlar da bu değişime paralel olarak belirginleşir. İnsan ilişkilerinin gözlenmesiyle bu süreci görünür kılan Orhan Kemal'in *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı bize, hâkim anlatıların gölgesinde kalmış değerli bilgi ve yaşantıları yakalama imkânı sunar. Bu bilgiler, dönem hakkında temsil ettikleri açısından önemli olduğu kadar, bugünü anlamımıza da yardımcı olmaktadır.

⁹³ a.g.e., s. 228.

⁹⁴ a.g.e., s. 245.

⁹⁵ a.g.e., s. 265.

Böylece geç kapitalistleşen Türkiye’de kırdan kente göç, kentte kurumsal olmayan ilişkilerle ayakta durmaya çalışma, barınma sorunları, işsizlik, hemşerilik ilişkisi, mevsimlik işçilik, sermayeler arası(ağalar) ve emekçiler arası(kâtip, ırgatbaşı, ırgat, usta, taşeron, çocuk işçiliği, nitelikli-niteliksiz, eğitilmiş-eğitimsiz) hiyerarşik ilişkiler romanda açığa çıkarılır. Öte yandan **kâr** güdüsü ve birikim mücadelesinin koşulları; emekçilerin makineyle yarıştırılması, hızlı çalışma temposu, kötü düzenlenmiş çalışma koşulları, yetersiz beslenme, kötü barınma koşulları, hastalıkla sonuçlanan ağır çalışma koşulları, ölümlü sonuçlanan iş kazaları ile romanda tüm çıplaklığıyla ortaya konur. Emekçilerin tutumlarına ilişkin algılayıştaki yanılsamalar verilir ki bu yanılsamaların koşullarla ilk kez karşılaşma, değerler sisteminin değişimiyle yüz yüze olma halini ortaya çıkarır. Bu durum emekçilerin tek bildiği inanç olan kaderciliğe sarılmasıyla açığa çıkar. Koşulların kaderciler bir bakış açısı ile çözülebilmesinin mümkün olmadığını anlamının; örgütlülüğün ve nesnel dünyada mücadelenin anlamı, romanda gelecek için umut ışığı olarak belirlemektedir.

KAYNAKÇA

Benjamin, Walter. "Tarih Kavramı Üzerine", **Son Bakışta Aşk**. Çev. Nurdan Gürbilek. İstanbul: Metis Yayınları, 4. Baskı, 2006.

Boratav, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2005**. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 10. Baskı, 2006.

Engels, Friedrich. **İngiltere’de Emekçi Sınıfının Durumu**. Çev. Yurdakul Fincancı. Ankara: Sol Yayınları, 1997.

Erder, Sema. "Köysüz Köylü Göçü". **Görüş**. Şubat- Mart 1998.

Erder, Sema. "Nerelisin Hemşerim?". **İstanbul: Küresel ve Yerel Arasında**. Der. Çağlar Keyder. İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Gülalp, Haldun. **Kapitalizm Sınıflar ve Devlet**. İstanbul: Belge Yayınları, 1993.

İçduygu, Ahmet ve Sirkeci, İbrahim. "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri". **75 Yılda Köylerden Şehirlere**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 1999.

Kemal, Orhan. **Bereketli Topraklar Üzerinde**. İstanbul: Epsilon Yayınevi, 16. Baskı, 2006.

Keyder, Çağlar. "İktisadi Gelişimin Evreleri". **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**. 4. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kıray, Mübeccel. "Sosyo- Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması". **75 Yılda Köylerden Şehirlere**. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yayını, 1999.

Kıray, Mübeccel B. "Türk Toplumunda Yapısal Değişme", **Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişim**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999.

Köymen, Oya. "Cumhuriyet Döneminde Tarımsal Yapı ve Tarım Politikaları". **75 Yılda Köylerden Şehirlere**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 1999.

Makal, Ahmet. **Ameleden İşçiye – Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Makal, Ahmet. **Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1946–1963**. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002.

Naci, Fethi. **100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme**. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, 1990.

Peker, Mümtaz. "Türkiye'de İlgöçün Değişen Yapısı". **75 Yılda Köylerden Şehirlere**. İstanbul: Tarih Vakfı Yayını, 1999.

Şeker, Murat. **Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi**, Değişim Yayınları.

Tören, Tolga. **Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması**. İstanbul: SAV Yayınları, 2007.